

علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی - اقتصادی مهاجران بین شهرستانی: بررسی تطبیقی مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر ایران طی دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵

حسین راغفر*

علی قاسمی اردهانی☆

مهاجرت از مناطق کمتر برخوردار به مناطق برخوردار داخل کشور در اغلب موارد مشکلاتی در پی دارد که شناخت علل این مهاجرت‌ها و ترکیب سنی - جنسی، وضعیت اقتصادی، وضعیت اشتغال، نوع شغل، وضعیت تحصیلات، وضعیت زناشویی و بعد خانوار مهاجران برای سیاست‌گذاران جمعیتی و اقتصادی از اهمیت بسزایی برخوردار است.

این مطالعه می‌کوشد با استفاده از داده‌های ۲۰٪ نمونه‌گیری سرشماری ۱۳۸۵ ضمن بررسی علل این مهاجرت‌ها، ویژگی‌های مهاجرین بین شهرستانی روستا - شهر و شهر - روستا را مورد مطالعه تطبیقی قرار دهد. آزمون‌ها و تحلیل نهایی بر روی ۱۶۷ هزار مهاجر انجام گرفته است. نتایج حاصله با آزمون‌های دو متغیره (مجذورکا، وی‌کرامرز و فی) و چندمتغیره (رگرسیون لوجستیک دوجبهی) بررسی شده‌اند.

یافته‌ها نشان می‌دهد در ترکیب سنی - جنسی، علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی - اقتصادی یاد شده، تفاوت معنی‌داری بین مهاجران بین شهرستانی روستا - شهر و شهر - روستا وجود دارد. این تفاوت‌ها با یافته‌های برخی از محققان مطابقت دارد. نتایج به دست آمده می‌تواند در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و اقتصادی - اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی: مهاجرت، ویژگی‌های جمعیتی - اقتصادی مهاجران، مهاجرت شهر به روستا، مهاجرت روستا به شهر، ترکیب سنی - جنسی مهاجران، علل مهاجرت.

raghf@alzahra.ac.ir

* عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه الزهرا

ardahace@ut.ac.ir

☆ دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران و عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور

مقدمه و بیان مسئله

«امروزه برخی از مسائل و مشکلات کشورهای در حال توسعه را به چگونگی مهاجرت‌های داخلی آن‌ها نسبت می‌دهند» (زنجانی، ۱۳۷۰: ۱۷۷). با توجه به روند حرکت جمعیت روستایی مناطق مختلف دنیا، الگوی مهاجرت روستا-شهر از جمله مهم‌ترین مسائل اجتماعی و اقتصادی کشورها (از جمله ایران) به‌شمار آمده و این الگوی مهاجرت هم در مبدأ و هم در مقصد مسائل و مشکلاتی را به وجود می‌آورد. از نظر تودارو، مهاجرت روستا-شهر نابرابری‌های ساختاری شهر و روستا را از دو طریق تشدید می‌کند: نخست در طرف عرضه، مهاجرت داخلی نرخ رشد جویندگان کار شهری را به‌طور نامناسبی نسبت به رشد جمعیت شهری افزایش می‌دهد. دوم در طرف تقاضا، ایجاد مشاغل شهری به‌طور کلی مشکل‌تر و پرهزینه‌تر از مشاغل روستایی است (تودارو، ۱۳۶۷). با خروج مهاجران از روستا، نیروی کار روستا و در نتیجه تولید روستایی کاهش می‌یابد. لذا این امر روستا را از تحولی اساسی دور می‌کند (امین^۱، ۱۹۷۴). به لحاظ جمعیت‌شناسی هم «گرچه آگاهی از انتقال جمعیت و مراحل آن در توصیف ساختار سنی یک جمعیت حائز اهمیت است، ولی باید توجه داشت که مهاجرپذیری و مهاجرفروستی می‌تواند ساختار سنی را به‌طور اساسی تغییر دهد، که در درجه نخست بر میزان‌های مولید و مرگ و میر تأثیر می‌گذارد» (زُلند^۲، ۲۰۰۳: ۱۰۱). پژوهشگران برای ترسیم روند مهاجرت‌های روستا-شهر در ایران طبقه‌بندی‌های گوناگونی ارائه داده‌اند و برای هر دوره خاص، ویژگی‌هایی را بیان کرده‌اند. با ترکیب دیدگاه‌های مختلف پژوهشگران می‌توان برخی از عوامل اساسی که نقش بسزایی در شکل‌گیری و تسریع مهاجرت‌های روستا-شهری داشته‌اند را مشخص نمود. در ایران با رشد فزاینده نقش نفت و افول کشاورزی در اقتصاد کشور، روابط شهر و روستا دگرگون شد (مکی، ۱۳۵۶). شهرها با اتکاء به مازاد اقتصادی حاصل از صدور نفت خام، به محور اصلی تحولات جامعه تبدیل شدند. گسترش روزافزون تجارت خارجی و رشد سرمایه‌گذاری با اخذ وام‌های خارجی شهرها را به مرکز اصلی تجارت، حیات اقتصادی و مرکز اصلی اشتغال نیروی کار تبدیل کرد. دولت بیشتر درآمدهای نفتی را در شهرهای بزرگ هزینه می‌کرد که توزیع نامتوازن درآمدهای شهر و روستا سبب افزایش میزان مهاجرت‌های روستا-شهر شد. به دنبال این امر، عواملی همانند اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ و تحولات سریع در جامعه شهری از اوایل دهه ۱۳۵۰ (وثوقی، ۱۳۶۶؛ طالب و عنبری، ۱۳۸۴)، انقلاب اسلامی و فرایند جنگ تحمیلی (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳)، دیدگاه حاکم بر برنامه‌ریزی جوامع روستایی (جمعه‌پور، ۱۳۷۸)، عوامل عمده تشدیدکننده جریان‌های مهاجرت روستا-شهری بوده‌اند. به این ترتیب، مهاجرت یکی از پدیده‌های پیچیده‌ای است که متأثر از عوامل گوناگون اجتماعی،

1. Amin

2. Donald T. Rowland

جمعیتی، فرهنگی و اقتصادی است. وزن و اهمیت این دلایل و نیز ویژگی‌های مهاجران با توجه به مکان‌های جغرافیایی و دوره‌های تاریخی گوناگون تفاوت می‌یابد. بنابراین، تحلیل و تبیین جریان‌های مهاجرت داخلی و نیز سیاست‌های جمعیتی باید با در نظر گرفتن این تفاوت‌ها و تنوع‌ها انجام گیرد. بر این اساس، سؤال مقاله حاضر این است که در ایران مهاجران روستا به شهر در مقایسه با مهاجران شهر به روستا از چه ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی برخوردارند؟ و آیا تفاوت دلایل مهاجرت افراد در این دو نوع جریان مهاجرت حائز اهمیت و معنادار است؟

مهاجرت‌های بین‌شهرستانی در ایران

جدول شماره ۱ مهاجران جابه‌جا شده در داخل کشور طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ را بر حسب نوع مهاجرت نشان می‌دهد. از مجموع افرادی که طی دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ محل اقامت خود را در داخل کشور تغییر داده‌اند، ۴۱۰۴۷۷۴ نفر (۴۱٪) در بین استان‌های کشور و ۷۰۰۹۷۳۱ نفر (۵۹٪) در داخل استان‌های محل اقامت خود جابه‌جا شده‌اند. از مجموع مهاجرت‌هایی که در داخل استان‌ها صورت گرفته است، ۵۶٪ در شهرستان محل سرشماری و ۴۴٪ در سایر شهرستان‌های استان بوده است. مطالعه مقدماتی نشان داد که در انواع مهاجرت‌های درون‌شهرستانی (روستا-روستا، روستا-شهر، شهر-شهر، شهر-روستا)، ویژگی‌های مورد بررسی مهاجران بسیار شبیه هم بوده است. بنابراین، با در نظر گرفتن سؤال آغازین مقاله و جهت بالا بردن تفاوت بین ویژگی‌های مورد بررسی در بین نوع مهاجرت‌ها و به دست آوردن استنباط‌های آماری بهتر از این تفاوت، مهاجران درون‌شهرستانی از تحلیل خارج شده‌اند. بدون در نظر گرفتن مهاجران درون‌شهرستانی، تعداد مهاجران داخلی جابه‌جا شده در داخل مرزهای کشور به ۷۸۸۵۷۳۰ نفر می‌رسد. از این تعداد؛ ۴/۶۸٪ مهاجران شهر به شهر، ۳/۱۷٪ مهاجران شهر به روستا، ۳/۱۱٪ مهاجران روستا به شهر و ۱/۳٪ مهاجران روستا به روستا هستند. ترکیب سنی-جنسی مهاجران داخلی جابه‌جا شده در بین شهرستان‌های کشور در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ در شکل‌های شماره ۱ تا ۴ آورده شده است.

جدول ۱. توزیع مهاجران داخلی کشور برحسب محل اقامت قبلی به تفکیک نقاط شهری و

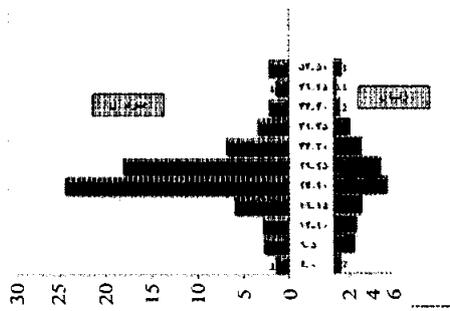
روستایی، ۱۳۷۵-۱۳۸۵

شرح	کل	شهرستان‌های محل سرشماری		سایر شهرستان‌های استان		شهرستان‌های سایر استان‌ها		خارج از کشور	اظهاری نشده
		شهر	آبادی	شهر	آبادی	شهر	آبادی		
کل کشور	۱۲۱۲۸۱۲۸	۱۶۳۸۶۶۲	۲۲۵۹۲۸۰	۲۵۴۹۹۳۹	۵۶۱۷۵۰	۲۲۰۱۰۷۵	۵۷۲۹۶۶	۲۶۰۴۹۵	۱۰۳۸۸۱
نقاط شهری	۸۹۹۷۰۹	۹۹۵۶۵۰	۱۳۴۲۳۰۷	۲۰۲۸۳۶۹	۳۳۲۵۶۱	۲۳۶۱۶۳۶	۲۵۵۱۸۶	۱۹۸۱۵۹	۸۵۸۲۳
نقاط روستایی	۳۱۲۸۴۳۹	۶۴۳۰۱۳	۸۱۷۰۷۳	۵۲۱۵۷۰	۱۲۹۱۹۰	۸۴۹۲۲۹	۱۱۷۷۸۰	۶۲۳۲۶	۱۸۰۴۹

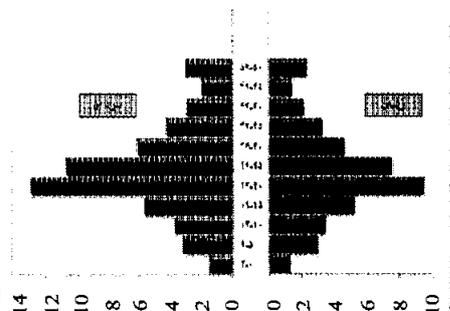
منبع: قاسمی اردهائی و حسینی‌راد، ۱۳۸۷: ۱۲

نمودارها نشان می‌دهد که بیشترین درصد مردها (۷۱٪) در مهاجرت‌های شهر به روستا و بیشترین درصد زن‌ها (۴۸٪) در مهاجرت‌های روستا به شهر است. توزیع مهاجران در گروه‌های سنی نیز نشان می‌دهد که ساختار سنی در مهاجران شهر به روستا بسیار متمایزتر از دیگر مهاجرت‌هاست. بالای ۵۰٪ از مهاجران شهر به روستا در گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله قرار دارند، در حالی که این درصد در سایر مهاجرت‌ها به کمتر از ۴۰٪ می‌رسد. کمترین مهاجران ۲۰-۲۹ ساله (۳۶٪) در مهاجرت‌های روستا به شهر قابل مشاهده است (توضیحات بخش علت مهاجرت مورد توجه قرار گیرد).

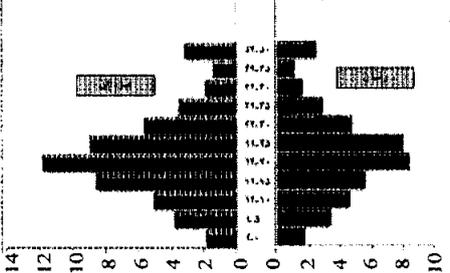
شکل ۲. هرم سنی مهاجران شهر به روستا - ۱۳۸۵

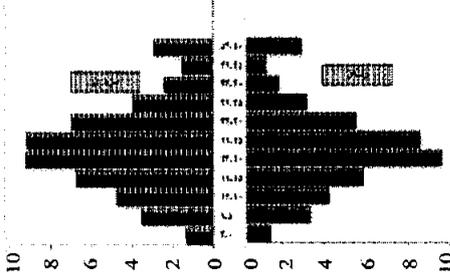
شکل ۱. هرم سنی مهاجران شهر به شهر - ۱۳۸۵

شکل ۴. هرم سنی مهاجران روستا به روستا - ۱۳۸۵

شکل ۳. هرم سنی مهاجران روستا به شهر - ۱۳۸۵

منبع: پردازش بر اساس نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

به غیر از مردان ۲۰-۲۹ ساله، در سایر گروه‌های سنی هم برای مردان و هم زنان، درصد مهاجران روستا به شهر بیشتر از مهاجران شهر به روستا است. این امر نشان می‌دهد که مهاجران شهر به روستا بیشتر از مردان جوان ۲۰-۲۹ ساله تشکیل شده‌اند، در حالی که در انواع مهاجرت‌های دیگر (به‌خصوص مهاجرت‌های روستا به شهر)، توزیع مهاجران در گروه‌های

سنی متفاوت و همچنین در دو جنس مرد و زن متناسب‌تر است. با توجه به ویژگی خاص مهاجران شهر به روستا در ترکیب سنی-جنسی و تفاوت عمده آن با مهاجران روستا به شهر، مهاجران این دو نوع جریان مهاجرت در علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی مورد مطالعه تطبیقی قرار می‌گیرند.

داده‌ها و روش

در این مقاله، مهاجر فردی است که در فاصله زمانی سرشماری‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ شهر یا آبادی محل سکونت خود را تغییر داده است. جهت مطالعه علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی مهاجران، داده‌های نمونه‌گیری از فایل سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ به کار گرفته شده است. اطلاعات فایل سرشماری عمومی نفوس و مسکن در قالب دو فرم کوتاه (فرم ۲) و بلند (فرم ۳) از خانوارهای معمولی ساکن، خانوارهای معمولی غیرساکن، خانوارهای گروهی و خانوارهای دسته‌جمعی جمع‌آوری شده است. گروهی از خانوارهای معمولی ساکن و خانوارهای گروهی به عنوان نمونه انتخاب شده و برای آن‌ها فرم ۳ و برای سایر خانوارهای معمولی ساکن و گروهی فرم ۲ تکمیل شده است. چارچوب نمونه‌گیری، فهرست خانوارهای معمولی ساکن و گروهی دارای فرم ۳ در سرشماری در نظر گرفته شده است. واحد نمونه‌گیری، خانوار معمولی ساکن و گروهی بوده است. نمونه‌گیری در محیط نرم‌افزار SAS انجام شده است. روش نمونه‌گیری در سطح هر منطقه شهری و روستایی شهرستان‌های کشور به صورت تصادفی ساده طبقه‌بندی شده در نظر گرفته شده است. طبقه‌بندی در سطح هر شهرستان بر اساس نقاط شهری و روستایی شهرستان انجام گرفته است. کسر نمونه‌گیری در هر طبقه ۲۰٪ بوده است. حداکثر خطای نسبی برای برآورد نسبت‌هایی با حداقل مقدار ۵٪ در سطح استان بین ۲٪ تا ۹٪ متغیر و به‌طور متوسط برابر ۵٪ است. در سطح کل کشور و به تفکیک نقاط شهری و روستایی نیز حداکثر برابر با ۱٪ است. روش تحقیق این مقاله، تحلیل ثانویه داده‌های ۲۰٪ سرشماری ۱۳۸۵ است. این داده‌ها که در اصل با فرمت dbf تهیه شده است، به محیط SPSS انتقال داده شده است و در این نرم‌افزار مورد بازبینی^۱ و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. جهت برآورد روابط نیز از آماره‌های موجود در

۱. باید یادآور شد که داده‌های خام ۲۰٪ با مشکلات و اشتباهاتی به همراه بوده است. در بیشتر موارد، تعداد کدهای موجود بیشتر از کدهای مشخص شده در پرسشنامه است. در ثبت کدهای محل اقامت قبلی مهاجران نیز اشتباهاتی وجود داشت. بنابراین تا آن‌جا که امکان داشت کدهای نامرتب و

نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. در فایل نمونه‌گیری، تعداد مهاجران داخلی جابه‌جا شده در فاصله زمانی بین دو سرشماری ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ حدود ۱/۲۴۴ میلیون نفر بوده است. از این تعداد، ۵۵٪ مهاجران درون‌شهرستانی و ۴۵٪ مهاجران بین‌شهرستانی بوده‌اند. از مجموع مهاجران بین‌شهرستانی، ۶۶٪ مهاجران شهر به شهر، ۱۶/۳٪ مهاجران شهر به روستا، ۱۳/۶٪ مهاجران روستا به شهر و ۴/۱٪ مهاجران روستا به روستا بوده‌اند. بنابراین، مجموع مهاجران بین‌شهرستانی شهر به روستا و روستا به شهر که ۱۶۷ هزار نفر است، نمونه آماری را شامل می‌شود.

یافته‌های تحقیق

سن و جنس مهاجران

گالتیانو و ژنوس^۱ (۲۰۰۴) در مطالعه خود به این نتیجه دست یافته‌اند که ساختار سنی از عوامل تأثیرگذار در مهاجرت جوانان شهری در فیلیپین بوده است. «در مواردی مهاجرت‌ها به شکل خانواری انجام می‌گیرد و تأثیر چندانی بر ترکیب جنسی و سنی جمعیت باقی نمی‌گذارد. مگر آن‌که ساختار جمعیتی مبدأ مهاجرتی، تفاوت‌های بازرزی با ساختار جمعیتی مقصد مهاجرتی داشته باشد» (زنجان، ۱۳۸۰: ۱۷۶). هرم‌های سنی حاصل از داده‌های نمونه‌گیری تقریباً شبیه هم‌تاهای به دست آمده از کل داده‌های سرشماری است. در مهاجرت‌های شهر به روستا، مردان ۵۸/۳٪ مهاجران را شامل می‌شود، درحالی که در مهاجرت‌های روستا به شهر تعداد زنان (۳۸۴۶۰ نفر) بیشتر از مردان (۳۷۳۷۷ نفر) است. مقدار آزمون X^2 به دست آمده هم نشان می‌دهد که رابطه جنس با نوع مهاجرت با احتمال ۹۹/۹٪ (سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱) معنی‌دار است. پس می‌توان گفت، مهاجرت‌های شهر به روستا «مردگزین» و مهاجرت‌های روستا به شهر تقریباً «زن‌گزین» هستند.

در هر دو نوع مهاجرت، درصد مهاجران گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله بیشتر از سایر گروه‌های سنی است. در مهاجرت شهر به روستا، بیشتر از یک چهارم مهاجران را مردان ۲۰-۲۹ ساله تشکیل می‌دهند که به همراه زنان مهاجر این گروه سنی، بیشتر از ۴۰٪ مهاجران را شامل می‌شود. در مهاجرت روستا به شهر، گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله حدود ۳۱٪ مهاجران را شامل شده است و نسبت به مهاجران شهر به روستا، توزیع نسبی

→ غیرمنطقی از فایل داده‌ها حذف گردیده‌اند، و تجزیه و تحلیل بر اساس داده‌های تصحیح شده صورت گرفته است.

1. Socorro Gultiano and Peter Xenos

مهاجران در گروه‌های سنی متوازن‌تر است. در جدول شماره ۲، میانگین سن مهاجران به تفکیک نوع مهاجرت و جنس آورده شده است. نتایج نشان می‌دهد که میانگین سن مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا است، همچنین میانگین سن به دست آمده برای مردان بیشتر از زنان است. مقدار آزمون T نشان می‌دهد که تفاوت‌های به دست آمده در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار هستند.

جدول ۲. آزمون تفاوت میانگین سن مهاجران برحسب جنس و نوع مهاجرت

متغیرهای مستقل	مشاهدات (N)	میانگین	مقدار (T)	سطح معنی‌داری
نوع مهاجرت شهر به روستا روستا به شهر	۹۱۱۴۵	۲۵/۵	-۱۰/۵	۰/۰۰۰
	۷۵۸۵۵	۲۶/۲		
جنس مرد زن	۹۰۵۰۲	۲۶/۱	۹/۹	۰/۰۰۰
	۷۶۴۹۸	۲۵/۵		

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

علت مهاجرت

جهت طبقه‌بندی مهاجران وارد شده بر حسب علت مهاجرت، در پرسش‌نامه سرشماری هشت‌گزینه: جست و جوی کار، جست و جوی کار بهتر، انتقال شغلی، تحصیل، پایان تحصیل، انجام خدمت و وظیفه، پایان خدمت و وظیفه، پیروی از خانوار و سایر در نظر گرفته شده است. در هر دو نوع مهاجرت، بالای ۵۰٪ مهاجرت‌ها به واسطه پیروی از خانوار صورت گرفته است. «پیروی از خانوار» به همراه عامل «سایر»، در مهاجرت شهر به روستا ۶۰/۵٪ و در مهاجرت روستا به شهر ۶۸/۲٪ علت مهاجرت‌ها را شامل می‌شود. این نوع طبقه‌بندی و ثبت کلی و مبهم دلیل وقایع، حجم عظیمی از داده‌ها را در بر می‌گیرد که نمی‌توان کارهای تحلیلی و تبیینی بر اساس آن انجام داد. بدون این دو عامل کلی، علت‌های پایان خدمت و وظیفه، انجام خدمت و وظیفه و پایان تحصیل، در مهاجرت‌های شهر به روستا بیشتر از روستا به شهر بوده است و در سایر علت‌ها (جست و جوی کار، جست و جوی کار بهتر، انتقال شغلی و تحصیل)، درصدهای به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا است. با در نظر گرفتن جدول شماره ۳، وجود رابطه بین نوع مهاجرت و علت مهاجرت از طریق آزمون کای اسکور تأیید شده و مقدار وی کرامرز (۰/۲۹) نشان می‌دهد که شدت این رابطه در سطح متوسط است.

جدول ۳. توزیع نسبی مهاجران بر حسب علت مهاجرت به تفکیک نوع مهاجرت و جنس، دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵

شرح	کل (نفر)	جستجوی کار و کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل و پایان تحصیل	انجام و پایان خدمت و وظیفه	پیروی از خانوار	سایر	آزمون χ^2 Cramer's V
نوع مهاجرت شهر به روستا روستا به شهر	۹۰۷۹۱	۱۳/۶	۴/۷	۳/۷	۱۷/۶	۵۰/۱	۱۰/۴	۰/۳۹ ۱۴۱۶۱
	۷۵۰۹۱	۱۷/۱	۵/۹	۷/۰	۱/۷	۵۷/۷	۱۰/۵	
جنس مرد زن	۸۹۹۷۸	۲۵/۷	۷/۸	۵/۵	۱۹/۱	۲۹/۳	۱۲/۶	۰/۵۷ ۵۳۳۵۳
	۷۵۹۰۳	۲/۶	۲/۲	۴/۹	۰	۸۲/۴	۷/۹	
مرد شهر به روستا روستا به شهر	۵۲۹۷۲	۲۱/۵	۶/۶	۳/۶	۳۰/۰	۲۵/۶	۱۲/۶	
	۳۷۰۰۴	۳۱/۶	۹/۵	۸/۲	۳/۵	۳۴/۶	۱۲/۶	
زن شهر به روستا روستا به شهر	۳۷۱۸۱	۲/۴	۱/۹	۳/۹	۰	۸۴/۵	۷/۳	
	۳۸۰۸۴	۲/۹	۲/۵	۵/۸	۰	۸۰/۳	۸/۵	

* معنی‌داری در سطح $P < ۰/۰۰۰۱$

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵.

ملاحظه می‌شود که مهاجران روستا به شهر نسبت به مهاجران شهر به روستا بیشتر به دلیل کار و تحصیل دست به مهاجرت می‌زنند. از اهداف تحصیلات نیز کسب موقعیت اقتصادی و منزلت اجتماعی بهتر است. فراتحلیل پایان‌نامه‌های مقطع زمانی ۱۳۵۹-۱۳۸۳ نشان می‌دهد که ۵۵٪ مهاجرت‌های روستا به شهر در ایران علت اقتصادی داشته‌اند. در بین علل اجتماعی و فرهنگی مهاجرت، شاخص دسترسی به آموزش با ۳۳٪ بیشترین درصد را دارا بود (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵). ولی مهاجران شهر به روستا بیشتر روستاییانی هستند که به صورت اجباری (انجام و پایان خدمت و وظیفه و پایان تحصیل) به مبدأ خود برمی‌گردند. می‌توان گفت: مهاجران شهر به روستا نسبت به مهاجران روستا به شهر، بیشتر مهاجران برگشتی و افرادی که مدت اقامت کمتری دارند را شامل می‌شود. مطالعه محل تولد و مدت اقامت مهاجران به تفکیک نوع مهاجرت این گفته را تأیید می‌کند. از ۴۳۵۰۰ نفر مهاجر که محل تولدشان «همین شهر یا آبادی» بوده است (مهاجران برگشتی)، ۷۳٪ مهاجران شهر به روستا و ۲۷٪ مهاجران روستا به شهر را

شامل می‌شود. جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که در مهاجرت شهر به روستا، مدت‌های اقامت کمتر از یک سال تا ۴ سال درصد بیشتری را نسبت به مهاجرت روستا به شهر دارد. در مدت‌های اقامت ۵ الی ۹ سال، درصد‌های به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا است. مقایسه میانگین مدت اقامت مهاجران نشان می‌دهد که در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱، تفاوت معنی‌داری بین میانگین مدت اقامت مهاجران شهر به روستا (۳ سال) و روستا به شهر (۳/۸ سال) وجود دارد. ویژگی‌های بیان شده برای دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ صورت گرفته و می‌توان انتظار داشت که با بدتر شدن وضعیت اقتصادی روستاها این افراد هم بعد از پایان سربازی و تحصیلات به روستاها بازنگردند.

جدول ۴. توزیع نسبی مهاجران بر حسب مدت اقامت به تفکیک نوع مهاجرت، دوره

۱۳۷۵-۱۳۸۵

نوع مهاجرت	کل (نفر)	کمتر از ۱ سال	۱ سال	۲ سال	۳ سال	۴ سال	۵ سال	۶ سال	۷ سال	۸ سال	۹ سال
شهر به روستا	۹۰۵۰۴	۱۹/۱	۱۱/۰	۱۳/۳	۱۲/۲	۱۱/۳	۱۰/۳	۷/۲	۵/۶	۹/۵	۲/۸
روستا به شهر	۷۵۳۸۲	۱۳/۷	۹/۱	۱۱/۰	۱۱/۸	۱۱/۱	۱۱/۴	۸/۲	۹/۵	۸/۵	۵/۶

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

علت مهاجرت در بین مردان و زنان مهاجر تفاوت چشمگیری دارد، بطوری که آزمون وی کرامرز شدت رابطه بین جنس و علت مهاجرت را در سطح قوی (۰/۵۷) نشان می‌دهد. بیشتر از ۸۰٪ زنان به دلیل «پیروی از خانوار» (که نوعی مهاجرت اجباری است) اقدام به مهاجرت کرده‌اند، درحالی که آن برای مردان به حدود ۳۰٪ کاهش می‌یابد. به غیر از عامل پیروی از خانوار، تحصیل و انتقال شغلی برای زنان دلیل عمده مهاجرت است و برای مردان؛ پایان خدمت و وظیفه، جست و جوی کار و جست و جوی کار بهتر از مهم‌ترین علت‌های مهاجرت است.

علت مهاجرت مردان و زنان با توجه به نوع مهاجرت آن‌ها متفاوت است. این تفاوت‌ها در جدول شماره ۳ نشان داده شده است. با کنار گذاشتن عامل پیروی از خانوار، پایان خدمت و وظیفه با ۲۵/۶٪ بیشترین علت مهاجرت مردان از شهر به روستا است که به همراه عامل انجام خدمت و وظیفه، ۳۰٪ علت مهاجرت مردان از شهر به روستا را شامل می‌شود. در حالی که این دو عامل برای مردان مهاجر روستا به شهر ۳/۵٪ است. علت‌های مرتبط با کار و تحصیل جهت مهاجرت مردان از روستا به شهر نسبت به مهاجرت آن‌ها از شهر به روستا، عامل‌های مؤثری

بوده‌اند. برای زنان بدون در نظر گرفتن عامل پیروی از خانوار، سهم علت‌های دیگر مهاجرت حدود ۱۸٪ است. برای زنان مهاجر شهر-روستا، درصد پایان تحصیل به عنوان علت مهاجرت بیشتر از زنان مهاجر روستا-شهر است. در بقیه علت‌ها، درصدهای به دست آمده برای زنان مهاجر روستا-شهر بیشتر از شهر-روستا است. بیشترین تفاوت در عامل تحصیل است که برای زنان مهاجر روستا-شهر ۵/۲٪ و زنان مهاجر شهر-روستا ۱/۵٪ به دست آمده است.

با در نظر گرفتن مطالب بیان شده می‌توان گفت، مهم‌ترین عامل فزونی مردان مهاجر شهر-روستا در ایران «پایان خدمت و وظیفه» است. مردان روستایی که به دلیل انجام خدمت و وظیفه راهی نقاط شهری می‌شوند و بعد از اتمام خدمت و وظیفه به خاستگاه خویش برمی‌گردند. با کنار هم گذاشتن مهاجران برگشتی، نوع مهاجرت و دلیل مهاجرت، این امر به خوبی خود را نشان می‌دهد. در میان مهاجران برگشتی از شهر به روستا، ۴۰٪ علت مهاجرت خود را پایان خدمت و وظیفه برشمرده‌اند، درحالی‌که این درصد برای مهاجران برگشتی از روستا به شهر ۵٪ است. عامل خدمت و وظیفه در مهاجرت‌های روستا-شهر تأثیر خود را از دست داده است و در نتیجه آن، درصد زنان بیشتر از مردان شده است. در این فزونی زنان نسبت به مردان در مهاجرت‌های روستا-شهر، کسب تحصیلات نقش عمده‌ای دارد، که این امر بر نابرابری در دسترسی به امکانات آموزشی در بین نقاط شهری و روستایی ایران تأکید دارد. مطابق داده‌های مرکز آمار ایران (۱۳۸۲ ب)، برای اولین بار در سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۲ است که نسبت زنان در جمعیت دانشجویی کشور بیشتر از مردان می‌شود. تقریباً تمام دانشگاه‌ها در نقاط شهری کشور دایر هستند و این امر سبب می‌شود تا زنان روستایی (که درصدها هم رو به افزایش است) برای کسب تحصیلات راهی نقاط شهری شوند.

با توجه به ویژگی‌ها و روحیات متفاوت انسان‌ها در چرخه زندگی‌شان، مسلماً علت مهاجرت هم در این چرخه زندگی تغییر خواهد یافت. جهت نشان دادن این رابطه، علت مهاجرت افراد در گروه‌های سنی به تفکیک نوع مهاجرت بررسی شده است. نتایج در جدول شماره ۵ گزارش شده است. آماره‌های به کارگرفته شده نشان می‌دهند که علت‌های مهاجرت با گروه‌های سنی مهاجران همبستگی معنی‌دار (در سطح ۰/۰۰۱) متوسط (۰/۳) دارد. همان‌طور که انتظار می‌رفت، نزدیک ۸۵٪ مهاجران زیر ۲۰ سال به خاطر پیروی از خانوار مهاجرت کرده‌اند. در گروه سنی ۲۰-۲۵ ساله که سنین انجام خدمت و وظیفه (برای مردان)، اشتغال و کسب تحصیلات دانشگاهی است، مهاجران شهر-روستا و روستا-شهر بنا به دلایل متفاوتی دست به مهاجرت زده‌اند. مهاجران شهر به روستا بیشتر به خاطر انجام و پایان خدمت و وظیفه مهاجرت کرده‌اند و مهاجران روستا به شهر به خاطر تحصیل و جست و جوی کار. در گروه سنی

۲۶-۳۵ ساله که تقریباً سنین شروع فعالیت اقتصادی افراد است، عامل پایان خدمت وظیفه (۲۰٪) بعد از عامل پیروی از خانوار همچنان در مهاجرت شهر-روستا درصد بیشتری را نسبت به سایر گزینه‌ها دارد، و بعد از آن جست و جوی کار مهم‌ترین علت مهاجرت است. ولی در مهاجرت روستا-شهر، علت‌های مرتبط با اشتغال (جست و جوی کار، جست و جوی کار بهتر و انتقال شغلی) بعد از پیروی از خانوار در اولویت قرار دارند. در سنین بالای ۳۵ سال، بیشترین دلایل مهاجرت (همانند تحصیل، خدمت وظیفه) نامرتب‌گردیده و علت مهاجرت در گزینه‌های اشتغال، پیروی از خانوار و سایر متمرکز شده‌اند. در این سنین، افراد دلایل مهاجرت خود را بیشتر گزینه «سایر» عنوان کرده‌اند که تعریف مشخصی از علت مهاجرت را ارائه نمی‌دهد. توضیحات ارائه شده نشان می‌دهد که انجام و پایان خدمت وظیفه مهم‌ترین عامل تمرکز یافتن مردان مهاجر شهر به روستا در گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله و زنان همان گروه سنی در مهاجرت‌های روستا به شهر است.

جدول ۵. توزیع نسبی مهاجران بر حسب علت مهاجرت به تفکیک نوع مهاجرت و سن، دوره

۱۳۸۵-۱۳۷۵

نوع مهاجرت	گروه سنی	علت مهاجرت						
		کار (نور)	جستجوی کار و کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل	تحصیل و پایان وظیفه	انجام و پایان خدمت	پیروی از خانوار
شهر به روستا	<۲۰	۲۵۲۶۰	۲/۳	۰/۹	۲/۷	۰/۱	۸۷/۲	۶/۶
	۲۰-۲۵	۲۳۰۲۲	۷/۹	۲/۴	۷/۵	۳/۵	۳۵/۳	۴/۵
	۲۶-۳۵	۲۶۶۱۵	۲۰/۶	۷/۸	۳/۵	۲۳/۳	۳۴/۶	۱۰/۴
	۳۶-۵۰	۱۲۱۰۹	۲۷/۷	۱۰/۰	۳/۵	۱/۲	۳۹/۲	۲۷/۱
	۵۰ <	۳۷۸۳	۲۸/۲	۵/۰	۰	۰	۳۳/۰	۲۳/۸
	<۲۰	۲۴۳۵۰	۳/۹	۰/۹	۱۰/۶	۰/۱	۷۷/۷	۶/۸
	۲۰-۲۵	۱۴۱۶۱	۱۴/۹	۲/۱	۱۴/۶	۵/۹	۵۹/۸	۹/۵
	۲۶-۳۵	۲۱۱۳۶	۲۹/۸	۹/۱	۲/۵	۲/۴	۴۶/۴	۹/۹
روستا به شهر	۳۶-۵۰	۱۱۳۹۹	۲۴/۷	۱۵/۸	۱/۵	۰	۴۰/۷	۲۷/۷
	۵۰ <	۴۰۴۵	۱۶/۰	۵/۸	۰	۰	۴۸/۲	۳۰/۰
	۲۰-۲۵	۱۴۱۶۱	۱۴/۹	۲/۱	۱۴/۶	۵/۹	۵۹/۸	۹/۵
	۲۶-۳۵	۲۱۱۳۶	۲۹/۸	۹/۱	۲/۵	۲/۴	۴۶/۴	۹/۹

* معنی‌داری در سطح $P = 0.001$

منبع: پردازش براساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

وضع فعالیت اقتصادی

مطالعه تطبیقی وضع فعالیت اقتصادی مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر تفاوت قابل ملاحظه‌ای را در بین آن‌ها نشان می‌دهد. میزان فعالیت مهاجران شهر به روستا ۵۵/۶٪ است که این میزان در مهاجران روستا به شهر به ۴۲/۳٪ کاهش می‌یابد. مقادیر به دست آمده از طریق آزمون‌های کای اسکویر (۲۴۹۰) و فی (۰/۱۳) نشان می‌دهد که بین وضع فعالیت و نوع مهاجرت یک همبستگی ضعیف در سطح معنی داری ۰/۰۰۱ وجود دارد. از دلایل این همبستگی می‌توان به بالا بودن تعداد محصلین و خانه‌دارها در میان مهاجران روستا-شهر نسبت به شهر-روستا اشاره کرد. در مهاجرت‌های روستا به شهر، ۲۳٪ مهاجران را محصلین تشکیل می‌دهند و خانه‌دارها هم ۳۲٪ مهاجران را شامل می‌شوند، درحالی‌که در مهاجرت‌های شهر به روستا این مقادیر به ترتیب ۱۵ و ۲۷٪ است. قبلاً اشاره شد که در مهاجرت‌های روستا-شهر تعداد زنان بیشتر از مردان بوده است و زنان بیشتر به خاطر پیروی از خانوار (که بیشتر خانه‌دار هستند) و کسب تحصیل مهاجرت نموده‌اند. این ویژگی موجب می‌گردد تا میزان فعالیت اقتصادی در میان مهاجران روستا-شهر به‌طور قابل توجهی پایین‌تر از مهاجران شهر-روستا باشد.

بررسی جمعیت فعال نشان می‌دهد، میزان اشتغال مهاجران شهر به روستا ۸۶/۸٪ و مهاجران روستا به شهر ۹۱٪ است. بنابراین، میزان بیکاری مهاجران شهر به روستا بیشتر از روستا به شهر است. مراجعه دوباره به جدول شماره ۳، دلیل این مورد را تا حدودی مشخص می‌نماید. ملاحظه می‌شود که ۲۳٪ مهاجران روستا به شهر در مقابل ۱۸٪ مهاجران شهر به روستا، به خاطر اشتغال دست به مهاجرت زده‌اند. عامل و انگیزه اشتغال موجب می‌شود که مهاجران روستا به شهر حضور پررنگی در بازار کار داشته باشند. اما نکته مهم‌تر، حضور ۱۷ درصدی افراد در میان مهاجران شهر به روستا است که خدمت و وظیفه و تحصیل خود را به اتمام رسانده و به مبدأ خود برگشته‌اند، در مقابل ۱/۵٪ به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر. بعد از اتمام خدمت و وظیفه و تحصیلات دانشگاهی، مدت زمانی طول خواهد کشید تا افراد وارد بازار کار شوند. این‌ها افرادی هستند که به دلیل ویژگی‌های فردی (جوان بودن، مرد بودن) در جست و جوی کار بوده در نتیجه میزان بیکاری بالا خواهد رفت.

جدول ۶. توزیع نسبی مهاجران برحسب وضع فعالیت اقتصادی به تفکیک نوع مهاجرت، دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵

شرح	جمع	جمعیت فعال			آزمون χ^2	آزمون Φ
		جمع	شاغل	بیکار		
مهاجران تعداد	۷۷۵۱۷	۴۳۰۶۶	۳۷۴۰۰	۵۶۶۶	۳۴۴۵۱	
شهر به روستا %	۱۰۰/۰	۵۵/۶	۸۶/۸	۱۳/۲	۴۴/۴	۰/۱۳*
مهاجران تعداد	۶۴۳۳۱	۲۷۱۸۱	۲۴۷۲۶	۲۴۵۵	۳۷۱۵۰	۲۴۹۰*
شهر به روستا %	۱۰۰/۰	۴۲/۳	۹۱/۰	۹/۰	۵۷/۷	

* معنی‌داری در سطح $P < ۰/۰۰۱$

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

شغل و وضع شغلی

در سرشماری ۱۳۸۵ حدود شش هزار نوع شغل توسط مرکز آمار ایران کدگذاری شده است. این شغل‌های متنوع در ده مقوله طبقه‌بندی شده‌اند که در جدول شماره ۷ آورده شده است. دنبال کردن مهاجران شهر-روستا و روستا-شهر در طبقات شغلی ده‌گانه نشان می‌دهد، بیشتر مهاجران شهر به روستا کارکن ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری (۲۳٪) هستند و بعد صنعتگران (۲۰٪) و کارگران ساده (۱۸٪) قرار می‌گیرند. در مهاجرت‌های روستا-شهر، مشاغل صنعتگر و کارکن مشاغل مربوط (۲۴٪)، کارگر ساده (۱۹٪) و متصدی ماشین‌آلات و راننده وسایل نقلیه (۱۳٪) بیشترین درصد را دارند. تنها در طبقات شغلی «نظامی و انتظامی» و «کارکن ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری»، درصد به دست آمده برای مهاجران شهر به روستا بیشتر از مهاجران روستا به شهر است. در بقیه شغل‌ها از جمله؛ «متخصص»، «تکنسین»، «کارکن خدماتی» و «صنعتگر»، درصد مهاجران روستا به شهر بیشتر از مهاجران شهر به روستا است. بارزترین تفاوت شغل مهاجران در طبقات شغلی «متخصص» و «کارکن ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری» است. «مهاجرت همان‌طور که نحوه زندگی مهاجران را تغییر می‌دهد، الگوهای اشتغال و فعالیت آنان را نیز دگرگون می‌کند» (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۸۷). می‌توان گفت: مهاجران روستا-شهر نسبت به مهاجران شهر-روستا بیشتر از متخصصین هستند، در حالی‌که مهاجران شهر به روستا را کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری تشکیل می‌دهد.

جدول ۷. توزیع نسبی مهاجران برحسب شغل به تفکیک نوع مهاجرت، دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵

شرح	کل (نفر)	نظامی و انتظامی	عالی رتبه و مدیر	قانون‌گذار، مقام	متخصص	تکسین و دستیار	کارمند امور اداری و دفتری	کارمند خدماتی و فروشنده	کارکن ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری	کارکن مشاغل مربوط	صنعتگر و کارکن	وراننده وسایل نقلیه	مصدی ماشین‌آلات و	کارگر ساده	آزمون X^2	Cramer's V
مهاجران شهر به روستا	۳۶۹۷۲	۲/۶	۱/۶	۱/۶	۷/۳	۲/۱	۲/۸	۸/۳	۳۳/۱	۲۰/۲	۲۴/۱	۱۲/۳	۱۷/۶	۵۰۷۰	۰/۸۸	
مهاجران روستا به شهر	۲۳۴۸۶	۲/۹	۲/۷	۲/۷	۱۳/۷	۵/۳	۴/۷	۱۱/۳	۲۳	۲۴/۱	۲۴/۱	۱۲/۸	۱۹/۳			

* معنی‌داری در سطح $P < 0/001$

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

بیشترین تفاوت مهاجران با توجه به جریان‌های مهاجرتی متفاوت‌شان، در وضعیت‌های شغلی مزد و حقوق‌بگیر بخش عمومی و کارکن مستقل قابل مشاهده است. این تفاوت بیشتر به جنسیت مهاجران برمی‌گردد، بطوری که بیشتر مهاجران زن (۴۳٪) مزد و حقوق‌بگیر بخش عمومی هستند، ولی در مقابل، مهاجران مرد بیشتر مزد و حقوق‌بگیر بخش خصوصی (۳۶٪) و کارکن مستقل (۳۲٪) هستند. در جدول شماره ۳ نشان داده شد که در مهاجرت‌های شهر به روستا درصد مردان و در مهاجرت‌های روستا به شهر درصد زنان بیشتر است. بنابراین، وضع شغلی مهاجران متأثر از جنس آن‌ها است.

جدول ۸. توزیع نسبی مهاجران برحسب وضع شغلی به تفکیک نوع مهاجرت، دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵

شرح	کل (نفر)	کارفرما	کارکن مستقل	مزد و حقوق‌بگیر بخش عمومی	مزد و حقوق‌بگیر بخش خصوصی	بدون مزد	کارکن فامیلی	آزمون X^2	Cramer's V
مهاجران شهر به روستا	۲۶۸۳۳	۲/۵	۲۴/۰	۲۱/۹	۳۴/۶	۶/۰		۲۰۱۳	۰/۸۸
مهاجران روستا به شهر	۲۴۱۶۹	۵/۵	۲۵/۶	۲۲/۳	۲۵/۵	۱/۰			

* معنی‌داری در سطح $P < 0/001$

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

وضع سواد و پایه تحصیلی

طبق نتایج سرشماری ۱۳۸۵، میزان باسوادی در کشور حدود ۸۵٪ است. میزان باسوادی به دست آمده برای مهاجران (حدود ۹۰٪) بیشتر از سطح کشوری است. این میزان برای مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر تقریباً به یک اندازه است. ولی در سطوح تحصیلی مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر تفاوت عمده‌ای وجود دارد. بیشترین تفاوت در سطوح تحصیلی راهنمایی و دانشگاهی است. درصد پایه تحصیلی راهنمایی در مهاجران شهر به روستا بیشتر از مهاجران روستا به شهر است و در تحصیلات دانشگاهی، درصد به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر نسبت به شهر-روستا، بیشتر به خاطر تحصیل مهاجرت کرده‌اند. بنابراین، برتری تحصیلات دانشگاهی مهاجران روستا به شهر نسبت به مهاجران شهر به روستا، نشان از فزونی دانشجویان در میان مهاجران روستا به شهر است. حدود ۱۵٪ از مهاجران شهر به روستا را محصلین تشکیل می‌دهند، ولی مقدار مذکور برای مهاجران روستا به شهر به ۲۳٪ افزایش می‌یابد.

جدول ۹. توزیع نسبی مهاجران بر حسب وضع سواد و پایه تحصیلی به تفکیک نوع مهاجرت، دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵

آزمون Cramer's V X ²	باسواد					بی‌سواد	کل	شرح
	دانشگاهی	متوسطه	راهنمایی	پایه ابتدایی و نهضت	سوادآموزی			
۰/۰۸۴* ۹۸۰	۷۵۲۰	۲۲۸۱۸	۲۲۵۵۲	۲۴۸۸۷	۷۷۷۸۸	۷۷۵۷	۸۵۵۴۵	مهاجران تعداد
	۹۷	۲۹/۲	۲۹/۰	۳۲/۰	۹۰/۹	۹/۱	۱۰۰/۰	شهر به روستا %
	۹۲۲۵	۱۸۴۹۱	۱۵۳۹۲	۲۰۶۵۶	۶۳۷۶۴	۷۵۲۰	۷۱۲۸۴	مهاجران تعداد
	۱۴/۵	۲۹/۰	۲۴/۱	۳۲/۴	۸۶/۵	۱۰/۵	۱۰۰/۰	شهر به روستا %

* معنی‌داری در سطح $P < 0/001$

منبع: پردازش بر اساس داده‌های ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

وضع زناشویی و بعد خانوار

در ویژگی‌های جمعیت‌شناختی وضع زناشویی، تعداد فرزند و بعد خانوار، مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر وضعیت نسبتاً مشابهی را دارند. مهاجران ازدواج کرده در جریان‌های مهاجرت روستا-شهر نسبت به شهر-روستا، درصد بیشتری را دارند. در جدول شماره ۳ نشان داده شد که «پیروی از خانوار» به عنوان یکی از دلایل مهاجرت، در مهاجرت‌های روستا به شهر حدود هفت درصد بیشتر از مهاجرت‌های شهر به روستا است. یکی از فاکتورهای عمده پیروی از خانوار مقوله ازدواج افراد است. برخی از ازدواج‌ها بین دو زوج از نقاط شهری و روستایی متفاوت صورت می‌گیرد و در نتیجه این پیوند زناشویی، یکی از زوجین مجبور می‌شود تا مبدأ خود را به مقصد همسر خویش ترک نماید. طبق نتایج آمارگیری از ویژگی‌های اجتماعی اقتصادی خانوار ۱۳۸۰ (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲ الف) ۱۰٪ علت مهاجرت‌ها ازدواج بوده است. ترکیب جنسی نامتوازن نیز می‌تواند زمینه‌ساز مهاجرت گردد. برای مثال، «در جزایر توکلای اقیانوس آرام، فزونی زنان باعث شده که زنان برای فرار از تجرد به نیوزلند مهاجرت کنند» (لوکاس و میر، ۱۳۸۱: ۲۰۹). همچنین، مهاجرت زنان ویتنامی به چین (دونگ و همکاران^۱، ۲۰۰۵) و مهاجرت در قرقیزستان در اثر ازدواج (نُدولژکو و آقاجانیان^۲، ۲۰۰۹) این مقوله را شامل می‌شود. با توجه به محیط فرهنگی و ساختارهای جامعه ایران، بیشتر مکان اقامت شوهر به عنوان مقصد انتخاب شده و بیشترین جهت مهاجرت‌های زناشویی هم از روستا به شهر خواهد بود. بررسی وضع تأهل مهاجران با توجه به جنس آن‌ها، تأییدی بر مطلب بیان شده است. از کل زنان نمونه آماری ۷۳٪ متأهل هستند، در حالی که در مردان به ۵۹٪ کاهش می‌یابد. با توجه به ازدواج کرده‌های بیشتر در مهاجرت‌های روستا-شهر (۶۶/۷٪) نسبت به شهر-روستا (۶۴/۶٪)، میانگین تعداد فرزند مهاجران روستا به شهر حدود سه دهم بیشتر از مهاجران شهر به روستا است. در بعد خانوار نیز مهاجران روستا به شهر (۳/۸) برتری نسبی به مهاجران شهر به روستا (۳/۶) دارند، ولی در هر دو نوع مهاجرت بعد خانوار افراد پایین‌تر از سطح کشوری (۴ نفر) است.

پیش‌بینی‌کننده‌های مهاجرت‌های بین‌شهرستانی روستا-شهر در مقابل شهر-روستا

با استفاده از رگرسیون لجستیک، تأثیر مجموع متغیرهای مستقل بر نوع مهاجرت مورد بررسی قرار گرفته است. متغیرهای؛ شغل، وضع فعالیت، گروه‌های سنی، وضعیت تأهل، وضع سواد، پایه تحصیلی و جنس به عنوان متغیرهای پیش‌بینی‌کننده و متغیر نوع مهاجرت (مهاجرت روستا به شهر = ۱ و شهر به روستا = ۰) به عنوان متغیر وابسته (پیش‌بینی‌شونده)، وارد مدل شده‌اند. جدول شماره ۱۰، مدل‌ها و احتمال پیش‌بینی هر یک از متغیرهای مستقل در مورد وقوع نوع مهاجرت و

1. Duong et al

2. Nedotuzhko and Agadjanian

سایر اطلاعات برآمده از تحلیل رگرسیون لجستیک را نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. نتایج تحلیل رگرسیون لجستیک مربوط به پیش‌بینی احتمال مهاجرت بین شهرستانی روستا-شهر در مقابل شهر-روستا توسط متغیرهای مستقل

نسبت برتری (Exp (B)					مقوله‌ها	متغیرها
مدل ۵	مدل ۴	مدل ۳	مدل ۲	مدل ۱		
۰/۱۵۷**	۰/۱۵۹**	۰/۱۶۳**	۰/۱۶۷**	۰/۱۵۱**	مقدار ثابت	شغل
۱/۰۹	۱/۱۳	۱/۴۳**	۱/۳۹**	۱/۵۸**	کارگر ساده (مرجع)	
۱/۰۹	۱/۲۴**	۱/۷۵**	۱/۷۱**	۱/۸۰**	قانون‌گذار، مقام عالی‌رتبه و مدیر متخصص	
۱/۳۳**	۱/۴۱**	۱/۶۰**	۱/۵۷**	۱/۶۳**	تکنسین و دستیار	
۱/۲۲**	۱/۲۹**	۱/۴۷**	۱/۴۴**	۱/۴۵**	کارمند امور اداری و دفتری	
۱/۳۲**	۱/۲۵**	۱/۲۷**	۱/۲۵**	۱/۳۹**	کارکن خدماتی و فروشنده	
۰/۱۳**	۰/۱۲**	۰/۱۲**	۰/۱۲**	۰/۱۲**	کارکن ماهر کشاورزی	
۱/۰۹**	۱/۱۱**	۱/۱۱**	۱/۱۰**	۱/۱۰**	صنعتگر و کارکن مشاغل مربوط	
۰/۹۳*	۰/۹۳*	۰/۹۳*	۰/۹۲*	۰/۹۵*	متصدی ماشین‌آلات و راننده	
۰/۱۶۰**	۰/۱۶۰**	۰/۱۶۶**	۱/۶۶**	۰/۱۲۲**	نظامی	
۰/۴۳**	۰/۴۲**	۰/۴۳**	۰/۴۸**		۲۰ < (مرجع)	گروه سنی
۰/۵۵**	۰/۵۳**	۰/۵۶**	۰/۷۲**		۲۵-۲۰	
۰/۶۹**	۰/۶۶**	۰/۶۹**	۰/۹۳**		۳۵-۲۶	
۰/۵۲**	۰/۵۰**	۰/۵۱**	۰/۶۹**		۵۰-۳۶	
۱/۴۶**	۱/۴۶**	۱/۴۲**			ازدواج کرده (مرجع)	وضعیت تأهل
					هرگز ازدواج نکرده	
۰/۹۵*	۰/۹۲**				ابتدایی و نهضت (مرجع)	پایه تحصیلی
۱/۰۰	۰/۹۸				راهنمایی	
۱/۳۹**	۱/۴۷**				متوسطه	
					دانشگاهی	
۱/۳۱**					مرد (مرجع)	جنس
					زن	
۶۷۰۶**	۶۵۸۳**	۶۴۳۰**	۶۲۴۴**	۵۵۶۱**	Chi-square	
۶۸۶۷۸**	۶۸۸۰۰**	۶۸۹۵۲**	۶۹۱۴۰*	۶۹۸۲۱**	-2 log likelihood	
۰/۱۶۶۲	۰/۱۵۸	۰/۱۵۳	۰/۱۴۷	۰/۱۲۸	Nagelkerke R Square	

** معنی‌داری در سطح $p < 0.01$

* معنی‌داری در سطح $0.05 < p < 0.01$

نتایج به دست آمده برای آزمون نسبت درست‌نمایی^۱ نشان می‌دهد که تأثیر متغیرهای مستقل وارد شده در هر یک از مدل‌ها و ارتباط آن‌ها با نوع مهاجرت با احتمال ۹۹٪ معنی‌دار است. افزایش تدریجی مقدار کای اسکویر و کاهش تدریجی نسبت درست‌نمایی در مدل‌های رگرسیون لجستیک، نشان‌دهندهٔ برآزش بهتر مدل پنجم است. مقدار آماره Nagelkerke R Square به عنوان شبه ضریب تعیین در مدل پنجم نشان می‌دهد، از مجموع تغییرات مهاجرت روستا - شهر نسبت به شهر - روستا حدود ۱۳٪ توسط شغل، ۲٪ توسط سن و بقیه (۱/۵٪) توسط وضعیت تأهل، تحصیلات و جنس مهاجران تبیین می‌شود.

نسبت‌های برتری^۲ متغیرها در مدل‌های پنج‌گانه، روابط (پیش‌بینی) مهاجرت روستا - شهر با (توسط) متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد. در این‌جا فقط به نتایج مدل پنجم اشاره می‌گردد. نسبت‌های برتری نوع شغل نشان می‌دهد که احتمال مهاجرت روستا - شهر در بین «تکنسین‌ها و دستیاران»، «کارمندان امور اداری و دفتری و کارکنان خدماتی و فروشنده» و «صنعت‌گران و کارکنان مشاغل مربوط» نسبت به «کارگران ساده»، به ترتیب ۳۴، ۲۳ و ۹٪ بیشتر است. در حالی که «کارکنان ماهر کشاورزی»، «نظامیان»، «متصدیان ماشین‌آلات و رانندگان»، احتمال مهاجرت‌شان از روستا به شهر پایین‌تر از کارگران ساده است.

سن مهاجران به عنوان دومین متغیر تبیین‌کننده تغییرات نوع مهاجرت، نشان می‌دهد احتمال مهاجرت ۲۰ ساله‌ها و سنین بالاتر از روستا به شهر نسبت به زیر ۲۰ ساله‌ها خیلی کمتر است. مثلاً احتمال مهاجرت ۲۰ - ۲۵ ساله‌ها نسبت به زیر ۲۰ ساله‌ها حدود ۶۰٪ کمتر است. از لحاظ تأثیر تحصیلات روستاییان بر مهاجرت‌شان به شهرها باید گفت، احتمال مهاجرت روستا به شهر در بین کسانی که تحصیلات ابتدایی و نهضت و متوسطه دارند تقریباً به یک اندازه است. احتمال مهاجرت روستا - شهر در بین افراد با تحصیلات راهنمایی نسبت به تحصیلات ابتدایی و نهضت ۵٪ کمتر است و در مقابل، احتمال مذکور در بین تحصیل‌کرده‌های دانشگاهی ۵۰٪ بیشتر است. وضعیت تأهل و جنس مهاجران هم نشان می‌دهد که احتمال مهاجرت روستا - شهر در میان هرگز ازدواج‌نکرده‌ها ۴۶٪ بالاتر از ازدواج‌کرده‌هاست. زنان هم نسبت به مردان ۴۱٪ احتمال بیشتر دارند که از روستا به شهر مهاجرت نمایند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

قاسمی اردهائی و حسینی‌راد (۱۳۸۸) در مطالعه تطبیقی ویژگی‌های مهاجران با غیرمهاجران نشان دادند که در موارد بُعد خانوار، ترکیب سنی - جنسی و وضع فعالیت اقتصادی،

1. -2 log likelihood

2. Odds Ratio

مهاجران از غیرمهاجران متفاوتند. تفاوت در این ویژگی‌ها نشان می‌دهد، مهاجران افراد خاصی هستند که با توجه به ویژگی‌های جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی خاص خود از افراد جوامع مبدأ و مقصد متمایز می‌شوند. در این مقاله مهاجران برحسب نوع مهاجرت (روستا-شهر و شهر-روستا) در ویژگی‌های جمعیتی-اقتصادی و علل مهاجرت مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفتند.

ترکیب سنی-جنسی مهاجران برحسب نوع مهاجرت نشان داد تفاوت عمده‌ای در ترکیب سنی-جنسی مهاجران روستا-شهر و شهر-روستا وجود دارد. به طوری که در مهاجرت‌های شهر به روستا تعداد مردها و در مهاجرت‌های روستا به شهر تعداد زن‌ها برتری نسبی داشتند. پیش‌بینی نوع مهاجرت با توجه به جنس مهاجران هم نشان داد که زنان نسبت به مردان حدود ۴۰٪ احتمال بیشتر دارند که از روستا به شهر مهاجرت نمایند. سن مهاجران دومین متغیر تبیین‌کننده تغییرات نوع مهاجرت در تحلیل رگرسیون لجستیک بود. احتمال مهاجرت از روستا به شهر در بین ۲۰ ساله‌ها و سنین بالاتر نسبت به زیر ۲۰ ساله‌ها خیلی کمتر بوده است. در هر دو نوع مهاجرت، درصد مهاجران گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله بیشتر از سایر گروه‌های سنی بوده است. ملاحظه می‌شود که در چرخه زندگی مردان و زنان، فراوانی نوع مهاجرت‌ها تفاوت می‌کند. دسندر و همکارانش^۱ (۲۰۰۲) سن و جنس را جزء ویژگی‌های فردی طبقه‌بندی کرده و آن‌ها را به عنوان عوامل متغیر در چرخه زندگی دانسته‌اند که نقش مؤثری را در مهاجرت روستا به شهر دارد. با در نظر گرفتن ترکیب سنی-جنسی متفاوت مهاجران بین شهرستانی روستا-شهر و شهر-روستا، در این مقاله دو سؤال زیر مطرح گردید:

— چرا مهاجرت‌های بین‌شهرستانی شهر-روستا مردگزين و روستا-شهر زن‌گزين هستند؟
— چرا بیش از یک سوم مهاجران بین‌شهرستانی در گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله قرار دارند؟ به عبارت دقیق‌تر، چرا مردان مهاجر شهر-روستا بیشتر در دامنه سنی ۲۰-۲۹ ساله متمرکز شده‌اند؟

جهت پاسخ به این سؤالات، با استفاده از داده‌های نمونه‌گیری ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، مهاجران بین‌شهرستانی روستا-شهر و شهر-روستا در برخی فاکتورها مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفتند. در هر یک از زمینه‌های مطالعه قسمتی از ابعاد سؤالات جواب داده شد.

علت‌های پایان و انجام خدمت و وظیفه و پایان تحصیل (علل اجباری) در مهاجرت‌های شهر

1. Cecile Detang-Dessendre, Virginie Piguet, Bertrand Dchmitt, Mireille Rabenoro

به روستا بیشتر از روستا به شهر بوده و در علت‌های جست و جوی کار، جست و جوی کار بهتر، انتقال شغلی و تحصیل (علل اختیاری)، درصدهای به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا است. برتری نسبی علل اختیاری در مهاجرت‌های روستا-شهر نشان‌دهنده نابرابری‌های دسترسی به حداقل‌های رفاهی و امکانات اولیه همانند آموزش و اشتغال و خدمات عمومی بین شهر و روستاست.^۱

به غیر از عامل پیروی از خانوار، تحصیل و انتقال شغلی برای زنان دلیل عمده مهاجرت بود و برای مردان، پایان خدمت وظیفه، جست و جوی کار و جست و جوی کار بهتر از مهم‌ترین علل مهاجرت بود. بنابراین، از مهم‌ترین عامل فزونی مردان مهاجر بین شهرستانی شهر-روستا در ایران پایان خدمت وظیفه است. در مهاجرت‌های روستا-شهر نقش خدمت وظیفه کم‌رنگ‌تر شده و به دلیل اولویت کسب تحصیلات توسط زنان نسبت به مردان، در این نوع مهاجرت درصد زنان بیشتر از مردان به دست آمده است. این فزونی نسبی زنان نسبت به مردان در مهاجرت‌های روستا-شهر و نیز توجه به این‌که زنان بیشتر به خاطر پیروی از خانوار و کسب تحصیل مهاجرت می‌نمایند، موجب گردیده است میزان فعالیت اقتصادی در میان مهاجران روستا-شهر به طور قابل توجهی پایین‌تر از مهاجران شهر-روستا باشد. از سوی دیگر، درصد قابل توجهی از مهاجران روستا به شهر نسبت به مهاجران شهر به روستا کسانی هستند که خدمت وظیفه و تحصیل خود را به اتمام رسانده‌اند و به مبدأ خود برگشته‌اند. این عوامل سبب گردیده است تا میزان بیکاری مهاجران شهر به روستا بیشتر از روستا به شهر به دست آید. شفیعی کاخکی (۱۳۸۸) در مطالعه خود، انگیزه مهاجرت را به انگیزه‌های اقتصادی (درآمد) و غیراقتصادی (کیفیت زندگی) تجزیه کرده است. نتایج بررسی وی نشان‌دهنده اهمیت عوامل اقتصادی در مهاجرت است. یافته‌های این مطالعه نشان داد که انگیزه اقتصادی در جریان مهاجرت روستا-شهر پررنگ‌تر از مهاجرت شهر-روستا است. در بین عوامل اقتصادی، شغل مهاجران مؤثرترین تبیین‌کننده بود، به طوری که ۱۳٪ از مجموع تغییرات نوع مهاجرت توسط شغل مهاجران تبیین شد. کیت گریفین (۱۳۸۴) علت مهاجرت نیروی کار را سطح پایین دستمزد و ناامنی مشاغل آزاد دانسته و نشان داد که با مهاجرت، عرضه کار در مناطق مهاجرفرست کاهش و در مناطق مهاجرپذیر افزایش می‌یابد. وی دلایل اقتصادی را نه تنها به عنوان پیامد مهاجرت بلکه به عنوان انگیزه مهاجرت مؤثر می‌داند. نتایج تحلیل چندمتغیره هم نشان داد که مهاجران روستا به شهر بیشتر از متخصصین بوده، در حالی که مهاجران شهر به روستا را کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و

۱. جهت مطالعه نابرابری‌های مورد اشاره بین مناطق روستایی و شهری به منابع طرازکار و زیبایی، ۱۳۸۳؛ قاسمی اردهانی، ۱۳۸۷؛ حسینی و نجفی، ۱۳۸۸ مراجعه گردد.

ماهگیری تشکیل می‌دادند. ملاحظه می‌شود که جریان‌های مهاجرت متفاوت، مهاجران با کیفیت مشاغل متفاوت را شامل می‌شود. مطالعه وضع شغلی متفاوت مهاجران روستا-شهر و شهر-روستا نشان داد که در این تفاوت، جنسیت مهاجران بیشترین تأثیر را دارد.

بیشترین تفاوت در سطوح تحصیلی مهاجران در پایه‌های تحصیلی راهنمایی و دانشگاهی بود. درصد پایه تحصیلی راهنمایی در مهاجران شهر به روستا و درصد تحصیلات دانشگاهی در مهاجران روستا به شهر بیشتر بود. نتایج رگرسیون نشان داد که احتمال مهاجرت روستا-شهر در بین تحصیل‌کرده‌های دانشگاهی ۵۰٪ بیشتر از کسانی است که تحصیلات ابتدایی و نهضت سوادآموزی دارند. در علت‌های مهاجرت بیان شد که مهاجران روستا-شهر بیشتر به خاطر تحصیل مهاجرت می‌کنند، در نتیجه برتری تحصیلات دانشگاهی مهاجران روستا به شهر نشان از فزونی دانشجویان در این نوع مهاجرت است.

مهاجرت‌های روستا-شهر نسبت به شهر-روستا درصد بیشتری از مهاجران ازدواج‌کرده را شامل شده و احتمال مهاجرت روستا به شهر در میان مجردها ۴۶٪ بیشتر از ازدواج‌کرده‌ها بود. یکی از دلایل این امر جنسیت مهاجران است، بطوری که در نمونه آماری حدود ۷۳٪ زنان و ۶۰٪ مردان متأهل بودند. فزونی متأهلین در مهاجرت‌های روستا-شهر نسبت به شهر-روستا خود موجب گردید تا میانگین تعداد فرزند و همچنین بُعد خانوار برای مهاجران روستا-شهر بیشتر از مهاجران شهر-روستا به دست آید. مجموع نتایج برآمده از روابط دومتغیره و چندمتغیره نشان داد که مهاجران بین شهرستانی روستا-شهر و شهر-روستا در ایران دارای ویژگی‌های جمعیتی و اقتصادی متفاوت بوده و نیز با توجه به نوع مهاجرت، علل مهاجرت افراد تغییر می‌یابد. در تئوری‌گزینی بودن مهاجران تشریح شد، مهاجران دارای ویژگی‌های خاصی هستند که از طریق آن از غیرمهاجران متمایز می‌شوند. این تئوری را می‌توان این‌طور بسط داد که جریان‌های مهاجرتی مختلف، مهاجرانی با ویژگی‌هایی همانند سن، جنس، وضعیت شغلی و وضع زناشویی خاصی راگزینش می‌کند. پیشنهاد می‌گردد که در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری جداگانه برای انواع مهاجرت‌های داخلی کشور، این ویژگی‌های منحصر به فرد جریان‌های مهاجرت مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشر نی.
- تودارو، مایکل (۱۳۶۷)، مهاجرت داخلی در کشورهای در حال توسعه، (ترجمه مصطفی سرمدی و پروین رئیسی فرد)، تهران: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.

- جمعه‌پور، محمود (۱۳۷۸)، «بررسی و ارزیابی جایگاه اقتصادی و توسعه‌بخش روستایی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه ملی»، مجموعه مقالات همایش پنجاه سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- حسینی، سیده‌مریم و نجفی سیدعباس (۱۳۸۸)، «توزیع درآمد در مناطق روستایی و شهری ایران (۱۳۶۳-۱۳۸۰)»، مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، جلد ۱، شماره ۳، صص ۱۴۷-۱۶۵.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۰)، جمعیت و شهرنشینی در ایران، (جمعیت ایران)، جلد اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران: سمت.
- شفیعی کاخکی، مریم (۱۳۸۸)، «مهاجرت؛ نابرابری درآمد یا ارتقاء کیفیت زندگی»، مجموعه مقالات مهاجرت در ایران، پنجمین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
- طالب، مهدی و عنبری موسی (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی روستایی: ابعاد تغییر و توسعه در جامعه روستایی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- طرازکار، محمدحسن و منصور زیبایی (۱۳۸۳)، «بررسی معیارهای رفاه اجتماعی و توزیع درآمد و فقر در جوامع روستایی و شهری: مطالعه موردی استان‌های فارس و اصفهان و سمنان»، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دوازدهم، شماره ۴۸، صص ۱۳۷-۱۶۴.
- قاسمی اردهائی، علی (۱۳۸۵)، «بررسی علل مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران با فراتحلیل پایان‌نامه‌های تحصیلی (مقطع زمانی ۱۳۵۹-۱۳۸۳)»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۱، صص ۵۰-۸۰.
- _____، (۱۳۸۷)، «بررسی تطبیقی وضعیت رفاه در خانوارهای شهری و روستایی»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۱-۲۰.
- _____، و حسینی‌راد علی (۱۳۸۷)، «جریان‌های داخلی ایران طی دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵»، فصلنامه جمعیت، شماره ۶۵ و ۶۶، صص ۱-۲۶.
- _____، و حسینی‌راد علی (۱۳۸۸)، «ویژگی‌های منتخب مهاجران داخلی ایران طی دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵»، گزیده مطالب آماری، سال ۲۰، شماره ۲، صص ۱۹۳-۲۱۰.
- لوکاس، دیوید و پاول میر (۱۳۸۱)، درآمدی بر مطالعات جمعیتی، (ترجمه حسین محمودیان)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۲ الف)، مهاجرت و شهرنشینی در ایران، تهران: دفتر انتشارات و اطلاع‌رسانی مرکز. _____، (۱۳۸۲ ب)، سالنامه آماری کشور، تهران: مرکز آمار ایران.
- _____، (۱۳۸۷)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ (www.amar.org.ir).
- _____، داده‌های خام ۲۰٪ سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ (www.amar.org.ir).
- مکی، حسین (۱۳۵۶) کتاب سیاه، تهران: انتشارات نو.
- گریفین، کیت (۱۳۸۴)، راهبردهای توسعه اقتصادی، (ترجمه حسین راغفر و محمدحسین هاشمی)، تهران: نشر نی.
- وثوقی، منصور (۱۳۶۶)، جامعه‌شناسی روستایی، تهران: انتشارات کیهان.

- Amin, S. (1974) *Modern Migration in Western Africa*, Oxford University Press.
- Detang-Dessendre, C.; Piguat, V.; Schmitt, B. and Rabenoro, M. (2002) "Life Cycle Variability in the Microeconomic Determinants of Urban-Rural Migration", *Population*, 57 (1): 31-56.
- Duong, L.; Bélanger, D. and Khuat, T. (2005) Transnational Migration, Marriage and Trafficking at the China-Vietnam border, CEPED-CICRED-INED Seminar on "Female Deficit in Asia: Trends and Perspectives", Singapore, 5-7 December 2005.
- Gultiano, S. and Xenos, P. (2004) Age-structure and Urban Migration of Youth in the Philippines, Paper presented at the CICRED Seminar, Paris, 23-26 February 2004.
- Nedoluzhko, L. and Agadjanian, V. (2009) Marriage, Childbearing, and Migration in Kyrgyzstan: Exploring Interdependencies, MPIDR Working Paper WP-2009-003, online available at: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-003.pdf>.
- Rowland, D. (2003) *Demographic Methods and Concepts*, Oxford University Press.